

Masharipova Nargiza

Xorazm viloyati Xiva tumani 17-maktab

Texnologiya fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o`zbek xalqining ko`p asrlik tarixida xalq amaliy bezak san`ati turlaridan biri bo`lgan gilam to`qish sa`nati boy va rang-barang madaniy merosimizning eng ajoyib va ommaviy qismi ekanligu yoritib berilgan.

Kalit so`zlar: Gilam to`qish san`ati, gilam toqish maktabi, amaliy bezak turlari, chorvachilik, Xiva, Andijon, Qarshi, Urgut gilamlari

Gilam to`qish san`ati xalq amaliy bezak san`atining keng tarqalgan turi bo`lib, ko`p asrlik milliy an`ana va uzoq tarixga ega. Gilam to`qish badiiy to`qish hunariga kiradi. U qadimdan ayollar orasida keng tarqalgan hunar sifatida mashhurdir. Gilam to`qish san`ati, ayniqsa, chorvachilik bilan shug`ullanadigan ko`chmanchi xalqlar orasida tarqalgan. Gilam qadim zamondan beri xona ichini bezatish, issiq saqlash, tovushni kamaytirish uchun xizmat qiladi. Gilam asosan polga yoki bo`yra ustiga to`shaladi, xonani bezatish uchun devorga osiladi va o`tov ichiga o`raladi. Bu san`at juda qadim zamonlardan beri rivojlanganligini yozma tarixiy manbalar va arxeologik topilmalar isbotlab berdi. Arxeologik topilmalar natijasida Xorazmda miloddan avvalgi 1-ming yillikka mansub gilamlar topilganligi tasdiqlandi. Qadimda Ussuri, Bobil, Midiyada, keyinroq esa Eron, Hindiston, Turkiyada to`qilgan rangli gilamlar mashhur bo`lgan VII asr qo`lyozmalari gilam to`qish san`ati o`sha davrlarda O`rta Osiyoda ham rivojlanganligini tasdiqladi. V—VII asrlarda O`rta Osiyodagi ko`pgina shaharlardan Xitoyga har xil gilamlar olib kelingan. Masalan, Qarshi va Nasheboda to`qilgan gilamlar Xitoyga olib borib sotilgan. O`rta Osiyo va Afg`oniston adabiyotlarida ko`rsatilishicha VII—XI asrlarda Xorazm hamda Samarqand bilan Buxoro o`rtasidagi ba`zi shaharlardan kichik-kichik joynamoz gilamchalar to`qilib chet mamlakatlarga sotilgan.

XI—XII asrlarda O`rta Osiyoda, shu jumladan, O`zbekiston territoriyasida gilam to`qish san`ati juda rivojlangan. XIV asrda esa O`zbekiston territoriyasida gilam to`qish san`ati rivojlanmay qoldi, chunki mongol bosqinchilari O`rta Osiyoni egallab olgan edi. XIV asrning ikkinchi yarmida O`rta Osiyoning Amir Temur qo`liga o`tishi bilan bu soha yana rivojlanib ketdi. Har xil xorijiy mamlakatlardan olib kelingan ustalar gilam to`qish ustaxonalarida ishlaganlar.

XVIII—XIX asr boshlarida ayniqsa, Buxoro va Farg`ona xonliklarida gilam to`qish san`ati tez sur`atlar bilan rivojlandi. Bunda gilam tayyorlash o`zining naqshi, yuqori sifatli to`qilishi, bo`yalish texnikasi bilan ajralib turdi.

XX asr boshlarida Ko`qon, Samarqand, Andijon, Buxoro O`rta Osiyoning gilam to`kib sotish markazi hisoblangan. Lekin, XX asr boshlarida bu yerlarda gilam to`qish san`atining rivojlanishi pasayib ketdi. Xiva, Andijon, Qarshi, Urgut shaharlarida gilam to`qiydigan korxonalar ochildi. Mashinada to`qilgan gilamlar o`ziga xos tomonlari bilan farq qiladi. Ularda ko`pincha gilamlar sun`iy tolalardan to`qiladi. Gilamlarning arqog`i ko`pincha zig`ir yoki paxta tolasidan tayyorlanadi. 30-yillarga kelib, Xiva, Andijon, Qarshi, Urgut murakkab patli gilamlari mashinalarda to`qiladigan bo`ldi. Pat bog`laydigan maxsus dastgohli korxonalarda gilamlar ishlab chiqarila boshlandi. Andijonda «Mehnat-guli» arteli qoshida gilam to`qish kursi ochildi. Artelga Farg`ona vodiysidagi Oyim qishlog`idan katta usta Mehriniso Teshaboyeva taklif etildi. Mashhur usta qo`lida juda ko`p yosh mutaxassislar yetishib chiqdi. Respublikada gilamdo`zlikni yanada rivojlantirish uchun Turkmanistondan mashhur ustalar taklif etildi va ichida ko`plab gilamdo`z ustalar tayyorlab berildi.

O`zbekistonda gilam to`qish maktabi asosan ikki — Samarqand va Andijon katta gruppalariga bo`linadi. Andijon gilamlari o`zining chidamliligi, pishiqligi, aniq qizil-ko`k koloriti bilan farq qiladi. Farg`ona, Qoraqalpoq gilamlari asosan ikki xil, ya`ni qizil va to`q ko`k rangda to`qiladi. Samarqand gilamdo`zlik maktabiga Samarqand va Buxoro viloyatlaridagi gilam to`quvchilari kiradi. Buxoro gilamlari o`zining rang-barangligi, kattaligi, uzun patliligi va chiroyli naqshlari bilan ajralib turadi. Samarqand gilamlari qisqa patli, markazida turunj, chetiga alohida-alohida naqshlar ishlanadi. Qalqon deb nomlangan turunj naqshi juda ko`p ishlanadi. Gilamlar hoshiyador estetik jihatdan chiroyli ishlangan bo`ladi. Nurota gilamlari esa o`zining uzun patliligi, o`rtacha kattalikda, siyrakroq to`qilishi bilan ajralib turadi. Dastgohda qo`lda to`qilgan gilamlar o`zining chidamliligi, nafisligi, tabiiyligi va sifati jihatidan ajralib turadi. Bu gilamlar yuz yillab xizmat qilishi mumkin. Qadimdan qo`lda to`qib kelinayotgan gilamlar, Turkmaniston, Gruziya, Ozarbayjon va Armaniston respublikalarida yaxshi rivojlangan

Xulosa qilib aytganda, o`zbek gilamdo`zligi o`zining milliy an`analarini saqlagan holda yangi tajribalar bilan boyitildi. Xiva, Andijon, Samarqand, Qarshining patli, Shahrisabzning taqir gilamlariga ehtiyoj katta. Hozir har bir xonadonga kirar ekansiz o`zbek va turkman gilamlarini albatta uchratasiz. O`zbekistonning tasviriy san`at, o`zbek xalq amaliy san`ati muzeylariga kirsangiz bizning gilamlarimiz doimiy ekspozitsiyaga aylanib qolganligini ko`rasiz.

Xalq amaliy bezak san`ati kishilarning ma`naviy olamini boyitadi, badiiy didini shakllantiradi, ruhiyatini tarbiyalaydi. Shuning uchun ham o`zbek xalq amaliy san`ati kishilarni badiiy, axloqiy, umuminsoniy tarbiyalab, ularning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirishda hamda madaniy darajasini yuksaltirishda eng zarur manbalardan biri hisoblanadi.

Ma'lumki, mavjud barcha san'at turlari o'z o'quvchisiga, tinglovchisiga yoki tomoshabinga o'tkazadigan badiiy, hissiy, ruhiy ta'siri orqali bilim beradi va tarbiyalaydi. Shu o'rinda amaliy bezak san'ati turlarining fazilatlari juda ham o'ziga xos bo'lib, ularni boshqa hech narsa bilan almashtirib bo'lmaydi. Ya'ni, bunday san'at asarlari ayni choqda ham badiiy, ham amaliy vazifalarni bajara olishi ularning xalq orasida keng tarqalishiga sabab bo'lgan.

Yaqin o'tmishda o'zbek amaliy bezak san'atining eng rivojlangan ganchkorlik, naqqoshlik, yog'och, tosh va suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamchilik, kigizchilik, savatchilik, bo'yrachilik kabi turlarining o'ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalar, bu san'atlarga xos maktablar, uslublar hamda shu sohalarda nom qozongan ustalarning xizmatlari unuta borilib, yo'qolib ketish xavfi ostida qolgan edi.

Bunday holat hozirgi kunda san'atkorlar, xalq ustalari, muallimlar va san'at havaskorlari oldiga amaliy bezak san'atini saqlab qolish, ularni har tomonlama o'rganish va rivojlantirish, yosh avlodga san'at sir asrorlarini o'rgatish orqali o'rinbosarlar tayyorlash san'at asarlarini keng targ'ib qilish orsali jamoatchilikning estetik didini, madaniy darajasini yanada yuqori bosqichga ko'tarilishiga erishish vazifalarini qo'yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S.Bulatov «O'zbek xalq Amaliy bezak san'ati» Toshkent «Mehnat» 1991yil
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi 3-tom. Toshkent 2002